

עורכת: ד"ר אסתי ובמן
כרך 9, גיליון מיוחד, 16 בינואר 2019

סוריה והעולם הערבי: לקראת פתיחת דף חדש?

ענת בן חיים ויואל גוז'נסקי*

ביקורו בדצמבר 2018 של נשיא סודן, עומר אל-בשיר, בסוריה - ביקור ראשון של מנהיג ערבי במדינה מאז תחילת מלחמת האזרחים, ופתיחתה מחדש של שגרירות איחוד האמירויות הערביות בדמשק באותו חודש, כמו גם רמזים גוברים לכך שיתכן כי סוריה תשוב לחיק הליגה הערבית כבר בשנה הבאה, מצטרפים לשורת התפתחויות המעידות על רצון של מדינות ערביות שונות לכוון מחדש את היחסים עם המשטר הסורי.¹ בחודש ספטמבר התקיימה בשולי עצרת האו"ם פגישה בין שר החוץ הסורי ושר החוץ של בחריין, שכללה חיבוקים והרעפת מחמאות הדדיות. מאז, בחריין כבר הספיקה להודיע כי גם היא, בדומה לאיחוד האמירויות הערביות, פועלת לפתיחתה מחדש של שגרירותה בבירה הסורית.² בחודש נובמבר משלחת ירדנית רמת דרג ביקרה בדמשק ובדצמבר משלחת סורית הגיעה למצרים.³ יורש העצר הסעודי, מחמד בן-סלמן, רמז אף הוא בראיון שריאד מקבלת את המצב בסוריה והביע תקווה כי זו תפעל לצמצום הנוכחות

* ענת בן חיים היא עוזרת המחקר של תכנית סוריה במכון למחקרי ביטחון לאומי. ד"ר יואל גוז'נסקי הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי, לשעבר ראש תחום איראן והמפרץ במשרד ראש הממשלה.

- ¹ "UAE reopens Damascus embassy after seven years," Al Jazeera, December 28, 2018, accessed January 14, 2019, at <https://www.aljazeera.com/news/2018/12/uae-reopen-damascus-embassy-years-181227114344549.html>; Kamal Alam, "Bashir in Damascus: The Arab League's message to Assad - welcome back," *Middle East Eye*, December 18, 2018, accessed January 14, 2019, at <https://www.middleeasteye.net/columns/omar-al-bashir-damascus-arab-league-s-message-assad-welcome-back-454658910>;
- "Arab League set to readmit Syria eight years after expulsion," *The Guardian*, December 26, 2018, accessed January 14, 2019, at <https://www.theguardian.com/world/2018/dec/26/arab-league-set-to-readmit-syria-eight-years-after-expulsion>
- ² "Bahrain, Syria regime foreign ministers hug, kiss at UN," Al Arabiya, October 1, 2018, accessed January 14, 2019, at <https://www.alaraby.co.uk/english/news/2018/10/1/bahrain-continues-syria-regime-foreign-ministers-hug-kiss-at-un>; "Bahrain Says Embassy Work in Syria After UAE Move," Bloomberg, December 28, 2018, accessed January 14, 2019, at <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-12-28/bahrain-to-resume-work-at-embassy-in-syria-after-uae-move>
- ³ "Jordanian Delegation in Damascus in First Visit in 7 Seven Years," *Asharq Al-Awsat*, November 20, 2018, accessed January 14, 2019, at <https://aawsat.com/english/home/article/1470956/jordanian-delegation-damascus-first-visit-7-seven-years>; "Syrian National Security Chief visits Cairo, meets Egypt's Head of General Intelligence: SANA," Daily News Egypt, December 24, 2018, accessed January 14, 2019, at <https://dailynewssegypt.com/2018/12/24/syrian-national-security-chief-visits-cairo-meets-egypts-head-of-general-intelligence-sana/>

האיראנית במדינה.⁴ התפתחויות אלו ואחרות מחדדות את הצורך לעמוד על המשמעויות של התחממות היחסים בין מדינות ערב לסוריה והשלכותיה על המעורבות האיראנית בה, כמו גם על האינטרסים הישראליים בסיטואציה חדשה זו.

מתמיכה במורדים למאמצי שיקום

רבות ממדינות ערב רצו בנפילתו של בשאר אל-אסד, בעל בריתה של איראן, כדי שיתערער הציר הרדיקלי – שמונהג על ידי איראן וחזבאללה, ושהמוסלמים הסונים, שעדיין מהווים רוב במדינה, יתפסו את השלטון בסוריה. אולם, לא היתה להן נגישות מבצעית לזירה הסורית ולכן הן סמכו בעיקר על ארגוני מורדים, בהם ארגונים אסלאמיים קיצוניים שפעלו כשלוחיהן, וסייעו להם בכסף ובאמצעי לחימה. התמיכה באופוזיציה למשטר אסד כללה גם סיוע פוליטי וניסיונות שווא להביא לאיחוד פלגיה השונים. ההפסדים שנחלו המורדים בסוריה היקשו על מדינות המפרץ לאתגר את איראן ולהשפיע על הנעשה במדינה.

משחזר והתייבב משטרו של אסד מקבלות רבות מהמדינות את הישגותיו בשלטון כעובדה מוגמרת, ואינן מציבות את לכתו כתנאי להסדר פוליטי. מצרים הפגינה במשך כל המלחמה קו פרגמטי כלפי סוריה והייתה קרובה בתפיסתה למשטר אסד ולרוסיה – דבר שגרם בעבר לחיכוכים בינה לבין סעודיה, שריככה בינתיים את מדיניותה כלפיו. שר החוץ הסעודי לשעבר, עאדל אל-גיובייר, הצהיר במרץ כי "מה שיחליטו הסורים (בבחירות) הוא שיהיה."⁵ ביקורו של נשיא סודן, שהתרחק בשנים האחרונות מאיראן והתקרב לסעודיה, היה חשוב משום שיתכן שהוא נשא עמו מסר ממנה לאסד. מדינות המפרץ מבינות שבידן מנוף השפעה כלכלי ופוליטי, שבאמצעותו הן מקוות להציע לו פיתויים, להשפיע על מדיניותו ולדחוק את רגליה של איראן. יש לציין, שתהליך זה מצוי בראשיתו וכי שוררת חשדנות רבה בין הצדדים. שורה של תנאים ונסיבות מקשים על מדינות המפרץ לאתגר את הדומיננטיות האיראנית בסוריה: קונפליקטים פנימיים והיעדר קוהרנטיות ביניהן; ירידת מחירי הנפט, שהביאה לגירעונות ולשחיקת רזרבות המטבע; בעיות פנים וקונפליקטים אזוריים אחרים, דוגמת המלחמה בתימן. בשל ההכרה בקשיים אלו המחבלים ביכולתן לבלום את ההשפעה האיראנית, התעורר העניין ב"שיקום סוריה" ובהשבתה למעגל המדינות הערביות כדי לדחוק בכך ולו במעט את רגליה של איראן מסוריה.

הודות ליכולותיהן הכלכליות יש לסעודיה ולמדינות המפרץ מנוף השפעה מרכזי על חלק מהשחקניות המרכזיות בזירה, ובעיקר על קבוצות סוניות, חלקן קיצוניות. באמתחתן גם מנופי השפעה על רוסיה, החותרת להותיר לעצמה מרחב השפעה גם בתום הלחימה. ייתכן שברית האינטרסים הרוסית-איראנית תשתנה עם שוך הלחימה וכבר ניתן להבחין במתיחות מסוימת בין השתיים ובמאבק על הבכורה בסוריה. במצב שכזה, לא מן הנמנע כי רוסיה, שהאסטרטגיה שלה רואה חשיבות בקיום דיאלוג עם כל הצדדים המעורבים בזירה, תפנה למדינות המפרץ כדי לאזן את ההשפעה האיראנית ואף תבקש לשמר יחסים עם סעודיה כדי להבטיח, בין היתר, אינטרסים כלכליים החורגים מההקשר הסורי. בשל שאיפות הנסיגה האמריקאית מהזירה הסורית, רוסיה מבינה כי היא נותרת לבדה להתבוסס בבוץ הסורי וסביר כי תרצה לקדם בהובלתה הסכם פוליטי במהרה ולהאיץ את מאמצי השיקום.

נוסף על כך, למדינות המפרץ יש גם מנוף השפעה על ארצות הברית בשל יכולתן לממן פעילויות שונות ולקדם את האינטרסים האמריקאיים בסוריה, בעיקר לאור רצונו של הנשיא דונלד טראמפ לצמצם את הנוכחות האמריקאית בה. איחוד האמירויות וסעודיה התחייבו בקיץ 2018 להעביר 50 מיליון דולרים ו-100 מיליון דולרים בהתאמה לטובת מאמצי השיקום במדינה.⁶

⁴ "Crown Prince Mohammed bin Salman Talks to TIME About the Middle East, Saudi Arabia's Plans and President Trump," *Time*, April 5, 2018, accessed January 14, 2019, at <http://time.com/5228006/mohammed-bin-salman-interview-transcript-full/>

⁵ "What's next in U.S.-Saudi relations - A conversation with H.E. Adel Al-Jubeir, Minister of Foreign Affairs, Kingdom of Saudi Arabia," Brookings, March 22, 2018, accessed January 14, 2019, at <https://www.brookings.edu/events/whats-next-u-s-saudi-relations-he-adel-al-jubeir/>

⁶ "ארה"ב: נצמצם את הסיוע לסוריה," Mako, 17 באוגוסט 2018, נצפה ב-14 בינואר 2019, ב-https://www.mako.co.il/news-world/international-q3_2018/Article-bea034f97c84561004.htm

ניסיונות החיזור הערביים אחר משטר אסד נועדו גם במטרה להחליש את ההתבססות התורכית-קטרית בסוריה.⁷ סביר להניח כי בנסיבות הנוכחיות, בהן מתחילה המערכה על שיקומה של המדינה ועיצובה מחדש, תנסה סוריה לנצל את העובדה שהיא מחוזרת על ידי שני גושים ניצים, המעוניינים להתקרב אליה, כדי לרתום את שניהם לסייע בשיקומה, במיוחד בהיעדר רצון או יכולת של מדינות המערב לקחת חלק בו.

מה על ישראל לעשות?

המרחב הסורי מאופיין בחוסר יציבות ביטחוני למרות סיום הלחימה במרבית האזורים, דבר המגביר את הסיכון הטמון בפעילות השיקום, הן לחיי אדם והן להון המושקע. למצרים אין יכולת כלכלית לסייע בשיקום סוריה ופעילותה האפשרית של סעודיה זניחה יחסית, ונראה שהיא תהסס להשקיע בסוריה, אם השקעה זו לא תהווה חלק ממאמץ כולל בהובלת הבנק העולמי וקרן המטבע הבינלאומית ו/או חלק מהשקעה נקודתית בפרויקטים באזורים סוניים. אולם, דווקא למדינות ערב יש יתרון מסוים בהשוואה למדינות המערב המעלות דרישות פוליטיות שמשטר אסד לא מוכן לקבלן. לרובן עמדה פרגמטית יותר המקבלת את הישארותו של אסד כעובדה מוגמרת ומציבה יעד ממוקד יותר, אם כי שאפתני, של צמצום ההשפעה הפוליטית, הכלכלית והביטחונית של איראן בסוריה.

בהנחה שלא ניתן יהיה למגר לחלוטין את הנוכחות האיראנית בשל התבססותה בתשתיות אזרחיות, צבאיות וחברתיות במדינה בחסות המשטר עצמו, יש לישראל אינטרס ברור בהגברת הסיוע וההשפעה של מדינות ערב "הפרגמטיות" בסוריה, שתשרת את צרכיה האסטרטגיים, שהנושא האיראני מרכזי בהם. חיזוק שיתוף הפעולה עם מדינות ערב בסוריה על בסיס הרצון המשותף להחלשת ההשפעה האיראנית מקבלת משנה חשיבות בשל חוסר הרצון והיכולת המערביים לקחת חלק משמעותי בשיקום המדינה או בדחיקת איראן; בשל העובדה שהאינטרסים הרוסיים אינם חופפים במלואם לאלו הישראליים; ובשל הנסיגה האמריקאית מהזירה.

על ישראל לאמץ תפיסה שבבסיסה ההבנה כי המעורבות בסוריה אינה בהכרח משחק סכום אפס בין איראן לבין מתנגדיה, אחרת היא עלולה להסתכן בהפסד. השפעה כלכלית-מדינית, גם אם חלקית ומקבילה להשפעה איראנית, עשויה להיות אופציה פרגמטית ועדיפה מאשר המתנה לנסיגה איראנית מלאה מהמדינה, שלא בטוח כי תגיע. בניגוד למערב, מדינות ערב זנחו את דרישותיהן לרפורמות פוליטיות בסוריה כתנאי לסיוע, ואימצו גישה מפויסת ומכילה, הנובעת אולי מן הלחץ מעיראק, אז דחו השתתפות בזירה והפקירו אותה לנוכחות האיראנית. על ישראל לאמץ קו זה ולהדק את שיתוף הפעולה עמן בזירה הסורית.

Kamal Alam, "Why the UAE and Saudi Arabia are reaching out to Assad," *Middle East Eye*,⁷ November 19, 2018, accessed January 14, 2019, at <https://www.middleeasteye.net/columns/how-arab-states-are-lining-work-syria-1164125942>